

KASB TANLASHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Vahabova O'g'ilxon Tolibjonova

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi

Vaxobovaogiloy@gmail.com

+998 93 065 00 21

Akbarova Dilafruz

Andijon Davlat Pedagogika Instituti.

Pedagogika fakulteti

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasb-hunarga yo'naltirish, yosh avlodlarni kasb hunarga tayyorlash faoliyati, kasb tanlashdagi omillar, ish paytida kim yoki nima bilan munosabatda bo'lishingizga qarab kasblarning turlari va Sharq mutafakkir allomalarimizning fikrlari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish haqida psixologlarni tavsiyalari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: kasb-hunar, ijtimoiy muhit, kelajak, jamiyat, qiziqish, milliy qadriyatlar, yaxshi daromad, fikr-mulohaza.

Respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy va madaniy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim jarayoni, kadrlar tayyorlash tizimini ham tubdan yangilash hamda rivojlantirishni talab etadi. Shu boisdan ta'lim tizimini zamon talablari darajasida va erishilgan tajribalar asosida rivojlantirish orqali o'sib kelayotgan yosh avlodni jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan, har tomonlama etuk va yuksak ma'naviyatli, komil insonlar etib tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan masala hisoblanadi[1], – deb ta'kidlagan Sh.M.Mirziyoyev. Shunday ekan, yoshlarning, kelajak avlodning kasbiy etukligi, to'g'ri kasb tanlashi va mohirona olib borishiga e'tibor qaratilishi hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir. Ilk o'spirinlar mustaqil hayot sohasida yaqin istiqbolga ega bo'lar ekanlar, o'zlarining hayot yo'llarini belgilab olishga, bundan keyingi mehnat faoliyatlarining aniq istiqbollari aniqlab olishga, o'zlarining kelgusi ixtisoslarini tanlashga intiladilar. Shu munosabat bilan kasb-hunarga oid qiziqishlar tarkib topadi va yanada barqarorroq bo'lib qoladi, yigit va qizlar o'z kelajaklari haqida jiddiyroq o'ylay boshlaydilar. Katta yoshdagi maktab o'quvchilaridan biror o'quv faniga ishtiyq natijasida ularga har – xil kasblarga qiziqish vujudga keladi. Kasbga yo'naltirishdan asosiy maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodni ongli va mustaqil

ravishda kasb tanlashga tayyorlashdan iborat bo'lib, bu jarayon shaxsning bo'lg'usi kasbiy faoliyat sub'ekti sifatida shakllantirishini nazarda tutadi hamda uning bozor iqtisodiyoti munosabatlari moslashib borishiga ko'maklashadi. Kasbga yo'naltirishga yoshlarning kasbni erkin va mustaqil tanlashining ilmiyamaliy tizimi sifatida qaralishi lozim. Bunda har bir shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish, xalq xo'jaligi manfaatlarini nuqtai nazaridan mehnat zahiralari bilan to'laqonli ta'minlash zarurati kabi omillarni e'tiborda tutish joizdir[2].

Kasb hunarga yo'naltirish, yosh avlodlarni kasb hunarga tayyorlash faoliyati haqida ta'rif aytsak ijtimoiy kasbga yo'naltirish, yoshlarni kasbni tanlashga tayyorlash va ularni jamiyatdagi o'rnini egallashi deb ta'riflasak mubolag'a bo'lmaydi. Kasbga yo'naltirishning uslubiy masalalari qatoriga kasb hunarga yo'naltirish tizimini aniqlash va rivojlantirish masalalari ham kiradi.

Kasbiy yo'nalish shaxsiy xususiyatlardan boshlab rivojlanish mantiqiy bo'lgan martaba yo'nalishini tanlashga yordam beradi. Kasbga yo'naltirishning mohiyati yashirin iste'dod va mayllarni topish, odamning aynan nima qilishni xohlashini aniqlash va mos kasblarni tanlashdir. Har bir inson maqsadi va orzu istaklariga qarab kasbga va hunar egasi bo'lishga intiladi. Inson kasb tanlashiga quyidagi omillar ya'ni qadiriyaatlar sabab bo'ladi:

- jamiyat va ijtimoiy muhit;
- qarindosh urug'i, do'stlari, oilasi;
- o'z bilim, ko'nikma, malaka;
- o'z-o'zini nomoyon qilish va qiziqishlari;
- moddiy va amaliy, milliy qadiriyaatlar;
- yaxshi daromad;
- shaxsni qanoatlantiradigon lavozim va lavozimga ko'tarilish istiqboli

kabilardir[3].

Klimovning so'zlariga ko'ra, ish paytida kim yoki nima bilan munosabatda bo'lishingizga qarab, dunyodagi barcha kasblarni besh turga bo'lish mumkin:

1. Inson — inson. Siz doimo odamlar bilan muloqot qilishingiz kerak bo'lgan kasblar: shifokor, o'qituvchi, nutq terapevti, massajchi, kotiba, sotuvchi, siyosatchi.
2. Inson — san'at. Bular ijodiy odamlar - aktyorlar, yozuvchilar, musiqachilar, rassomlar. Bu mutaxassisliklar bo'yicha xayoliy fikrlash, san'at qobiliyati, shuningdek, qat'iyatlilik, mehnatsevarlik va tartib-intizomsiz amalga oshirib bo'lmaydi.
3. Inson — texnologiya. Bular muhandislar, konstruktorlar, mexaniklar, quruvchilar, ovoz texniklari, sozlagichlar - amaliy fikrlaydigan odamlardir.
4. Odam — ishora tizimi. Belgilar raqamlar, kodlar, chizmalar, sun'iy tillar va ular bilan ishlaydigan odamlar dasturchilar, tilshunoslar, arxitektorlar, brokerlardir. Bunday mutaxassisliklar uchun qat'iyatlilik va ehtiyotkorlik muhimdir.

5. Inson — tabiat. Bu jonli va jonsiz tabiat bilan bog'liq kasblar - o'simliklar, hayvonlar, yer, kosmos: veterinar, astrofizik, geolog, yangi bakteriyalar o'stiradigan texnolog[4]. Ushbu kasblar vakillarini tabiatga bo'lgan faol sevgi birlashtiradi: hayvonlarga g'amxo'rlik qilish, ularga g'amxo'rlik qilish, qazilmalarni o'rganish yoki o'simliklarni o'stirish kabilar shular jumlasidandir.

Endi esa kasb-hunar tanlash, kasbga yo'naltirish to'g'risida Sharq allomalarimizning fikrlariga nazar solsak. Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Forobiy kasb-hunar to'g'risida ilk fikrlarini bildirib, qimmatli maslahatlarni berganlar, chunonchi ta'lim-so'z va ko'nikmalar majmui, tarbiya esa amaliy malakalardan iborat ish-harakat ekanligini, muayyan kasb-hunarga berilgan, u bilan qiziqqan kishilar shu kasb-hunarning chinakam shaydosi bo'lishini aytgan. Bu mulohazalardan ko'rinib turibdiki, kasb-hunar insoniyat uchun azaldan juda zarur hayotiy vosita bo'lib kelgan. Forobiyning fikricha, insonning kasb-hunar va san'atdagi fazilatiga kelsak, bu fazilat tug'ma emasdir, aks holda uning fikru-fazilatida mutlaqo kuch va ulug'lik bo'lmas edi. Agar kasb-hunar fazilati tug'ma bo'lganda podshohlar ham o'zlari ishlab va harakat qilib emas, balki podshohlik ularga faqat tabiiy ravishda muyassar bo'lgan, tabiat talab qilgan tabiiy majburiy bo'lib qolar edi.

Abu Rayhon Beruniy inson kamolotida mehnat va mehnat tarbiyasi haqida muhim fikrlarni bayon etadi. U har bir hunar egasini mehnatiga qarab turlarga bo'ladi. Og'ir mehnat sifatida binokor, ko'mir qazuvchi, hunarmand, fan sohiblari mehnatini keltiradi. Ayniqsa, ilm aqli-olimlar mehnatiga alohida e'tibor berish, hayrihoh bo'lishga chaqiradi, ularni ma'rifat tarqatuvchilar jamiyat ravnaqiga hissa qo'shuvchilar deb biladi. Beruniy bolalarni mehnatga o'rgatish metodlari, yo'llari haqida ham fikr yuritadi. Masalan, bolalarni eng kichik yoshdan mehnatga o'rgatish kerak, deydi.

Abu Ali ibn Sinoning mehnatsevarlik tarbiyasi borasidagi fikrlari ham diqqatga sazovordir. Jumladan, u har bir bolani biror hunarga o'rgatmoq shart, deydi. Yosh yigit biror hunarni o'rgansa, uni hayotga tatbiq eta olsa va mustaqil hunar tufayli oilani ta'minlaydigan bo'lsagina otasi uni uylantirib qo'ymoqi lozim, deb hisoblaydi[5].

Sharq allomalarimizning fikrlariga tayangan holda, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish haqida psixologlarni quyidagi tavsiyalarini eslab o'tish joiz deb bildim;

1. O'zingizni sinab ko'ring. Aksariyat kasb tanlash bosqichida bo'lganlar faqat bitta narsani bilishadi. Undan keyin nima qilish kerakligini umuman bilmasliklari barchamizga ayon. Shuning bilan birga qaror qabul qilish natijasida o'ziga xos qarama-qarshiliklar yuzaga keladi. Buning uchun sizga tanlagan kasbingizga mos yoki mos kelmasligingizni aniqlash maqsadida ishlab chiqilgan testlarni maslahat beramiz. Shuni unutmang, siz bir vaqtning o'zida 3-4 ta testdan o'tsangiz, ularning natijalari mutlaqo bir-biriga teskari bo'lishi mumkin. Bunday paytda siz kasbga yo'naltirish bo'yicha qulay testni tanlashingiz lozim. Psixolog E.Suslovaning fikriga ko'ra, test

to'plami mazkur soha mutaxassislari tomonidan tayyorlanish hamda individual ravishda tanlashi kerak. Shuni esda tutish kerakki, test natijalariga "hukm" deb qarash kerak emas. Biz psixik xususiyatlar va intellektni hisobga olgan holda aniq bir faoliyat turiga nisbatan moyillik xususida fikr yuritamiz.

2. Bilimlaringizni kengaytiring. Mazkur muammoni biroz osonlashtirish maqsadida siz mehnat faoliyati va undagi yo'nalishlar, istiqboli mavjud bo'lgan soha va mutaxassisliklar to'g'risida bilimlaringizni mustahkamlashingiz kerak. Har yili o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bo'yicha kitoblar nashr qilib boriladi. Ularda siz hattoki, maktab o'quvchilari ko'pincha bilmaydigan kasblar bilan ham tanishishingiz mumkin. Ehtimol ulardan qaysi biridir sizning tanlovingiz bo'lishi mumkin.

3. Kasblar bilan yaxshiroq tanishib chiqing. Maktabni bitirish arafasida o'spirin kasblar haqida xato va noto'g'ri tasavvurga ega bo'ladilar. Ko'pincha ular tanlagan kasblarini faqat ijobiy tomonlarini yoki aksincha salbiy jihatlarini ko'radilar. Buning uchun ota-onalar farzandlariga ko'p narsalarni aniqlab olishlari uchun yordam berishlari kerak. Shuning uchun 9-sinfdan boshlab asta-sekin o'zingiz tanlagan yo'nalishingiz bilan tanishish maqsadida institut va universitetlardagi "Ochiq eshiklar" kuniga tashrif buyurishni unutmagan holda qaror qabul qilishingiz lozim.

4. O'z xohishlaringizni tizimlashtiring. Ba'zi soha mutaxassislari maslahat berganidek, o'zingiz uchun stol tayyorlashingiz mumkin. Sizni yuragingizga yaqin bo'lgan kasblarni vertikal ravishda va faoliyatingizda nimani xohlashingizni gorizontal ravishda joylashtirishga harakat qiling. Jadvalni iloji boricha batafsil to'ldirishingiz kerak. Agar tanlagan kasb sohasi va ishga qo'yilgan talablar bir-biriga mos keladigan bo'lsa, "+", agar mos bo'lmasa "-" ishoralarini qo'yishingiz lozim. Shunday qilib, tanlovni amalga oshirishga yordam beradigan yoki tanlov doirasini va fikrlarni sezilarli darajada aniqlashga qaratilgan tasvir shakllantiriladi.

5. So'zdan amalgacha. Shunday qilib, biz biror narsa to'g'risida qaror qildik yoki biror narsani tanladik. Endi siz o'zingizni sinab ko'rishingiz kerak. Buning uchun turli o'quv- guruhleri bo'lgan ko'plab ixtisoslashgan maktablar va kurslari mavjud bo'lib, ular sizga transport vositalarini mexanikasidan tortib, tadbirkorlikkacha o'zingizni sinab ko'rish imkoniyatini beradi. Mazkur ta'lim muassasalarining aksariyat qismida darslar bepul amalga oshiriladi.

6. Zaxira aerodromi. Sizni o'zingiz xohlagan aniq tanlovingiz bo'lishi bilan birga har holda qo'shimcha ravishda e'tiborga olishingiz kerak bo'lgan kasbingiz ham bo'lishi kerak. Hayotni oldindan aytib bo'lmaydi chunki har qanday narsa yuz berishi mumkin. Shu bois, tanlagan universitet va yo'nalishingizga qobiliyatlaringiz mos kelmaganligi sababli kira olmay ko'nglingizda jarohat hosil bo'ladi. Siz shunchalik ertalab uyg'onishingiz mumkin va o'zingizni tanlovingizdan xafsalangiz pir bo'lib, uni o'zgartirishga harakat qiling.

7. Qaror faqat mustaqil ravishda amalga oshiriladi. Ota-onangiz tomonidan beriladigan maslahatlar foydali lekin ularni fikri yakuniy qaror bo‘lmasligi kerak. Psixologlarning ta’kidlashicha, biz ko‘pincha atrof-muhitga, qarindoshlar, o‘qituvchilar, do‘stlarimizga e’tibor qaratamiz. Odatda bunday vaziyatda ikkita yo‘ldan boramiz ya’ni ularning fikriga amal qilamiz yoki aksincha. O‘zi o‘smir uchun nima kerak? Masalan, ona butun hayot davomida o‘qituvchilik faoliyati bilan shug‘ullandi lekin u bu faoliyatidan allaqachon voz kechish kerak edi. Endi o‘zi xohlagan narsasiga qizi orqali erishishiga harakat qiladi. Bunday vaziyatda qanday yo‘l tutish kerak? Qarorni tinchlik yo‘li bilan qabul qilishga harakat qiling. *Masalan*, raqs o‘qituvchisi yoki ximiya o‘qituvchiligidan qaysi birini tanlashingiz uchun ota-onangiz va do‘stlaringizning maslahatlariga amal qiling. Baribir yakuniy qarorni o‘zingiz qabul qilishingiz lozim.

8. Kasb tanlashda oilaviy an’anani davom ettirish shart emas. Siz o‘zingizni ishingiz undagi imkoniyatlar qulayliklar shuning bilan birga farzandingiz uchun muvaffaqiyatli martaba haqida oldindan bashorat qilib gapirishingiz mumkin. Agar farzandingiz sizni yoki otasini kasbini davom ettirmoqchi bo‘lsa bu juda yaxshi. Lekin majbur qilishning o‘zi noto‘g‘ri [6]. Agar inson o‘zi yoqtirmagan ishi bilan butun hayot davomida shug‘ullangandan keyin o‘zini baxtsizdek his qiladi.

Shunday qilib fikrlarimiz asosida quyidagi xulosalarni keltirib o‘tamiz:

- oila a’zolaringiz va do‘stlaringiz bilan maslahatlashilgan holda ularning fikriga ko‘ra, siz tanlagan kasbingiz o‘zingizga mos keladi;
- ommaviy axborot vositalari yangi kasb sohalari haqida ko‘proq ma’lumot olishga yordam beradi va maxsus manbalar (adabiyotlar internet va boshqalar) sizga jamiyatda ehtiyoji yuqori bo‘lgan yo‘nalishlar haqida ma’lumotlar beradi;
- o‘zingizni xohishingiz va hayotingizdagi ustanovkalaringsizni esingizga oling;
- olingan materiallarni har tomonlama ko‘rib chiqing, yaxshilab tahlil qiling va o‘zingizga “Hayotda menga nima kerak?” degan savolga javob berishga harakat qiling.
- imkoniyatingiz bo‘lsa, kasb tanlash bo‘yicha malakali mutaxassis bilan maslahatlashishingiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. Мирзиёев Ш.М Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» 2017. -136 б;
- [2]. Nishanova Z.T., Alimboeva Sh.T., Sulaymonova M.V. Psixologik xizmat. - T.: 2014. -407 b;
- [3]. Vorobev A. I. Mehnat ta'limi va kasb tanlashga yo'llash metodikasi.–T.: O‘qituvchi. 1980;
- [4]. Карандашев В.Н. Психология введение в профессию. 2- е изд - М.: Смысл, 2003. - 19 с;
- [5]. Жалилова С. Х., Хайдаров Ф.И., Халилова Н.И. Касб психологияси. –Т: 2010. -17-б;
- [6]. <https://yuz.uz/uz/news/kasb-tanlash-ostonasida-bolgan-osmirlarga-psixologik-tavsiyalar>.